

СРПСКИ ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ, УМЕТНОСТ

ЈЕВРЕЈИ

Уређивачки одбор

- Мр Зоран Комадина, редовни професор (декан)
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
- Др Милош Ковачевић, редовни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
- Др Драган Бошковић, редовни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
- Др Бранка Радовић, редовни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
- Др Јелена Атанасијевић, ванредни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
- Др Анђелка Пејовић, редовни професор
Филолошки факултет, Београд
- Др Владимир Поломац, ванредни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
- Др Никола Бубања, ванредни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
- Др Часлав Николић, ванредни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
- Др Мирјана Мишковић Луковић, редовни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
- Др Катарина Мелић, редовни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
- Др Персида Лазаревић ди Ђакомо, редовни професор
Универзитет „Г. д Анунцио”, Пескара, Италија
- Др Ала Татаренко, ванредни професор
Филолошки факултет Универзитета „Иван Франко”, Лавов, Украјина
- Др Зринка Блажевић, редовни професор
Филозофски факултет, Загреб, Хрватска
- Др Миланка Бабић, редовни професор
Филозофски факултет, Универзитет Источно Сарајево, Босна и Херцеговина
- Др Михај Радан, редовни професор
Факултет за историју, филологију и теологију, Темишвар, Румунија
- Др Димка Савова, редовни професор
Факултет за словенску филологију, Софија, Бугарска
- Др Јелица Стојановић, редовни професор
Филозофски факултет, Никшић, Црна Гора

Уредник

- Др Драган Бошковић, редовни професор (одговорни уредник)
Др Часлав Николић, ванредни професор

Рецензенти

- Др Душан Иванић, редовни професор (Београд)
- Др Александар Јерков, редовни професор (Београд)
- Др Драган Бошковић, редовни професор (Крагујевац)
- Др Катарина Мелић, редовни професор (Крагујевац)
- Др Богуслав Зјелински, редовни професор (Познањ, Пољска)
- Др Душан Маринковић, редовни професор (Загреб, Хрватска)
- Др Роберт Ходел, редовни професор (Хамбург, Немачка)
- Др Ала Татаренко, ванредни професор (Лавов, Украјина)

СРПСКИ ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ, УМЕТНОСТ
Зборник радова са XV међународног научног скупа
одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу
(30–31. X 2020)

Књига II/1

ЈЕВРЕЈИ

Уредници

Проф. др Драган Бошковић
Проф. др Часлав Николић

Крагујевац, 2021.

САДРЖАЈ

1.

Nevena M. ĐAKOVIĆ

JASENOVAC: OD HOLOKAUSTA DO ŽRTVENOG NARATIVA / 17

Vesna S. PERIĆ

FENIKS JE ŽENSKOG RODA: (NE)MOGUĆNOST
ISCELJENJA TRAUME IZREČENE SOTTO VOCE / 25

Сашиа Ж. РАДОВАНОВИЋ

ЈЕВРЕЈСКО ПИТАЊЕ У НИЧЕОВОЈ ФИЛОЗОФИЈИ / 35

Suzana J. MARJANIĆ

CHARLES PATTERSON I JACQUES DERRIDA
О HOLOKAUSTU ŽIVOTINJA / 43

Sabina S. GIERGIEL

NA MARGINI ISTORIJE: ŽIVOTINJE I HOLOKAUST U ROMANU
AVETI IZ JEDNOG MALOG GRADA IVANA IVANJIJA / 53

Бранислав М. ЖИВАНОВИЋ

ОДЛИКЕ ЕСЕЈИСТИЧКОГ СТВАРАЛАШТВА
ВАЛТЕРА БЕНЈАМИНА / 63

Милица М. КАРИЋ

ШОА/ХОЛОКАУСТ: КЊИЖЕВНОКУЛТУРОЛОШКИ ОДГОВОР / 77

Нађаиша П. РАКИЋ

ПОСТКОЛОНИЈАЛНО ПРОМИШЉАЊЕ ЕВРОПСКОГ ХОЛОКАУСТА / 93

Александра П. СТЕВАНОВИЋ

ЈЕЗИК БЕЗ ИДОЛА: ОД ВОДИЧА ЗА ЗБУЊЕНЕ
ДО РЕЧНИКА ТЕХНОЛОГИЈЕ / 109

2.

Светлана М. РАЈИЧИЋ ПЕРИЋ

ИДЕНТИТЕТ САВРЕМЕНЕ ИЗРАЕЛСКЕ ПОЕЗИЈЕ
ИЗМЕЂУ НЕОПСАЛМОДИЧНОГ И ПРОФАНОГ,
ЦИОНИЗМА И АКУЛТУРАЦИЈЕ / 121

Владимир Б. ПЕРИЋ

ПАЛИМПСЕСТ ПРОГОНА: ПРЕВЛАДАВАЊЕ АНТИСЕМИТИЗМА
У РОМАНУ ОЛГЕ ТОКАРЧУК КЊИГЕ ЈАКОВЉЕВЕ / 137

Јасмина М. АХМЕТАГИЋ

ТРАУМА НЕИЗРЕЦИВОГ И ОБЛИКОВАЊЕ ИДЕНТИТЕТА:
БЕСУДБИНСВО ИМПРЕА КЕРТЕСА / 147

Катјарина Н. ПАНТОВИЋ
„ВЕРОВАТНО ЈЕВРЕЈИН” – ПИТАЊЕ ЈЕВРЕЈСТВА ФРАНЦА КАФКЕ / 157

Милош М. ЈОВАНОВИЋ
ЛЕСИНГОВ НАТАН МУДРИ И НЕМАЧКА
ФИЛОЗОФИЈА ПРОСВЕТИТЕЉСТВА / 169

Светлана В. СТЕВАНОВИЋ
АНТИСЕМИТИЗАМ У ДЕЛУ ПИЈА БАРОХЕ / 177

Милица С. СТАНКОВИЋ
БУЂЕЊЕ УНУТАР СНА: КАБАЛИСТИЧКА ТРАДИЦИЈА
У ПРОЗИ ХОРХЕА ЛУИСА БОРХЕСА / 189

Данијела М. ЈАЊИЋ
РАЗУМ И СТВАРНОСТ У РОМАНУ ЗАР ЈЕ ТО ЧОВЕК ПРИМА ЛЕВИЈА / 203

Андријана М. ЈАНКОВИЋ
ЈЕВРЕЈИН КАО СТРАНАЦ У НОВЕЛИ „ГОЈ”
(„UN GOÛ”) ЛУИЋИЈА ПИРАНДЕЛА / 213

Љиљана З. ПЕТРОВИЋ
ТРАУМА – МЕМОРИЈА И НАРАЦИЈА: А. БАРИКО И С. ЖАПРИЗО / 223

Татјана В. VALČIĆ BULIĆ
JOURNAL D'UNE FEMME DE CHAMBRE D'OCTAVE MIRBEAU
ET L'ANTISEMITISME DES ANNÉES 1900 EN FRANCE / 233

3.

Катјарина В. МЕЛИЋ
HISTOIRE ET POSTMÉMOIRE: HISTOIRE DES GRANDS-
PARENTS QUE JE N'AI PAS EUS D'IVAN JABLONKA / 243

Јелена С. МЛАДЕНОВИЋ
АУШВИЦ ДАНАС – ОПРАШТАЊЕ КАО ПОМИРЕЊЕ И НЕМИРЕЊЕ / 253

Дејан Д. АНТИЋ
СТРАДАЊЕ НИШКИХ ЈЕВРЕЈА У КОНЦЕНТРАЦИОНОМ
ЛОГОРУ НА ЦРВЕНОМ КРСТУ (1941–1944) / 263

Јелена Д. LOPIČIĆ JANČIĆ i Ljubica M. VASIĆ
GENOCIDE AGAINST THE JEWS IN SERBIA IN 1941–1945 / 271

Александра Р. ПОПИН
ВИЦ О ЈЕВРЕЈИМА У ИНТЕРНЕТ ИЗВОРИМА (ХУМОР И РАТ) / 283

4.

Aleksandar D. RADOVANOVIĆ
„ЈЕВРЕЈСКО ПИТАЊЕ” I ИМИГРАНТСКА КРИЗА У БРИТАНИЈИ
ПОЗНОГ ВИКТОРИЈАНСКОГ ДОБА / 295

Tomislav M. PAVLOVIĆ
ANTISEMITIZAM T. S. ELIOTA
ILI KO JE ZAPRAVO GOSPODIN BLAJŠTAJN / 309

Азра А. МУШОВИЋ
СА ДИСТАНЦЕ – СИЛВИЈА ПЛАТ, ПЕСМЕ О ХОЛОКАУСТУ
И ПИТАЊЕ ИДЕНТИФИКАЦИЈЕ „НЕ-ЖРТВЕ” / 319

Ана М. СИТАРИЦА
ЈЕВРЕЈСКО НАСЛЕЂЕ У ДРАМСКОМ СТВАРАЛАШТВУ
ХАРОЛДА ПИНТЕРА / 331

Андрија З. АНТОНИЈЕВИЋ
АКТУЕЛНОСТ ХОЛОКАУСТА У ДРАМИ ПЕПЕО
ПЕПЕЛУ ХАРОЛДА ПИНТЕРА / 329

Александра З. СТОЈАНОВИЋ
ХИБРИДНИ ИДЕНТИТЕТ QUEER ЈЕВРЕЈА У ДРАМИ
АНЂЕЛИ У АМЕРИЦИ ТОНИЈА КУШНЕРА / 351

Violeta M. JANJATOVIĆ
DRUGI U DRUGOM SVETSKOM RATU: SLIKA ЈЕВРЕЈА У
ROMANU BALKANSKA TRILOGIЈА OLIVIЈЕ MENING / 363

Vorjanka Z. ĐERIĆ DRAGIĆEVIĆ
(POST)МЕМОРИЈА И НАРАСИЈА ТРАУМЕ: ZLOKOVNI
CRNI PSI ПЈАНА МАКЈУАНА / 373

Јелена М. ТОДОРОВИЋ ВАСИЋ
БРУНОВА ПЕРЦЕПЦИЈА ЈЕВРЕЈА У РОМАНУ ДЕЧАК
У ПРУГАСТОЈ ПИЦАМИ ЦОНА БОЈНА / 381

4

Aleksandar D. RADOVANOVIĆ¹

Univerzitet u Kragujevcu
 Filološko-umetnički fakultet
 Katedra za anglistiku

„JEVREJSKO PITANJE” I IMIGRANTSKA KRIZA U BRITANIJI POZNOG VIKTORIJANSKOG DOBA

Ovaj rad razmatra socijalne, ekonomske i pravne implikacije „jevrejskog pitanja” u periodu imigrantske krize u Velikoj Britaniji na izmaku viktorijanskog i početkom edvardijanskog doba. Ambivalentnost britanskog odnosa prema jevrejskoj imigraciji ogleda su u ideološkoj polarizaciji između široko zastupljene filosemitske solidarnosti i restrikcioniističkih apela koji su stizali i s desne i s leve strane političkog spektra. Iako ksenofobična netrpeljivost manifestovana u Britaniji nije uporediva sa sistematskim antisemitskim nasiljem koje je u to doba sprovedeno u više evropskih žarišta, ona je nesumnjivo postojala i prožimala je sve društvene sfere. Drevne predrasude prema Jevrejima kao verskoj drugosti evoluirale su u sekularni vid antisemitizma koji je popularizovao stereotipe ubogog imigranta i jevrejskog kapitaliste kao osavremenjena sredstva projektovanja odgovornosti na ustaljene istorijske krivce. Premda je neosporno da je kolektivno ophodjenje Britanaca prema Jevrejima bilo čestitije u odnosu na mnoge kontinentalne narode, izdizanje tog argumenta na nivo paradigme jevrejskog iskustva u Britaniji predstavlja generalizaciju kojom se pojednostavljaju kompleksnosti političkih relacija, relativizuju traume pređašnjih generacija i prikrivaju destruktivne sile iza diskriminacije. Uprkos činjenici da su demonstracije antisemitskog animoziteta bile sporadične, difuzne i bez izgleda da budu objedinjene u koherentnu političku ideju, one se nisu javljale kao povremene disrupcije skladnog kontinuiteta, već su bile prisutne kao permanentan pritaženi faktor u anglo-jevrejskim odnosima.

Cljučne reči: „jevrejsko pitanje”, imigracija, restrikcionizam, antisemitizam, Arnold Vajt, istočni London

„Jevrejsko pitanje” koje je morilo viktorijance postavljalo se u različitim varijacijama generacijama unazad širom zapadnog sveta. Početne formulacije termina „jevrejsko pitanje” ponikle su u Engleskoj sredinom 18. veka u uzavreloj političkoj klimi proistekloj iz parlamentarnih debata o pravnom regulisanju naturalizacije Jevreja. Prelivši se na Kontinent i ustalivši se stotinak godina kasnije u ekvivalentnim formama *die Judenfrage*, *the Jewish question* i *la question juive*, ovaj izraz je postao prigodna referenca za pun spektar političkih dilema i polemika o perspektivi jevrejskog prisustva na zapadnoevropskom tlu. Kontinuirano zastupljen i u filosemitskoj i u antisemitskoj retorici, termin je prihvaćen i od strane jevrejskih zajednica (Tourey 1966: 93) koje su ga bez ikakve kritičke zadržke usvojile kao legitiman dodatak diskursu nacionalne autorefleksije. Lakoća s kojom su šarolike ideološke konotacije upisivane u „jevrejsko pitanje” doprinela je eksponencijalnom širenju njegovog semantičkog prostora, tako da je u drugoj polovini 19. veka ta jedna fraza „obuhvatila doslovno sve aspekte jevrejskog postojanja u modernom društvu” (Kulka 1994: ix).²

Sredinom 19. veka, „jevrejsko pitanje” u Velikoj Britaniji prvenstveno se manifestovalo u vidu borbe za političku emancipaciju domicilnih Jevreja. Nakon

¹ aleksandar.radovanovic@filum.kg.ac.rs

² Za pregled evolucije termina „jevrejsko pitanje”, pogledati Jacob Tourey, “‘The Jewish Question’: A Semantic Approach” (1966).

višedecenijskog agitovanja, 1858. godine ostvaren je „krunski simbol političke jednakosti” (Henriques 1968: 127) u formi zakonske uredbe (*The Jews Relief Act*) koja je anglo-jevrejskoj populaciji pružila pravo reprezentacije u Britanskom parlamentu. Uprkos torijevskom pozivanju na nepovredivost spoja crkve i države, prema kom državni aparat predstavlja sekularnu ekstenziju crkvenog poimanja nacije, Britanija je demonstrirala spremnost da odstupi od tog regresivnog modela i da predstavnicima nehrišćanskog stanovništva omogući prijem u najvišu državnu instituciju. Neposredno po stupanju novog zakona na snagu, Lajonel de Rotšild je postao prvi jevrejski poslanik u Britanskom parlamentu, čime je proces političke emancipacije Jevreja formalno priveden kraju. Tokom naredne decenije, među liberalnim poslanicima u Domu komuna sedela su čak šestorica Jevreja, čime je u kratkom roku dosegnuta „duboko nesrazmerna brojka u odnosu na veličinu jevrejske populacije” (Alderman 1983: 31). Tendencija visoke zastupljenosti Jevreja u zakonodavnoj vlasti podigla je stupanj političke vidljivosti anglo-jevrejske zajednice, što je kulminiralo 1868. godine, kada je Bendžamin Dizraeli mimo očekivanja postavljen za premijera Ujedinjenog Kraljevstva kao prvi i još uvek jedini Jevrej na toj funkciji. U izmenjenim društvenim okolnostima, vodeće anglo-jevrejske porodice postepeno su se afirmisale kao integralni deo finansijske elite, političkog establišmenta i plemstva Velike Britanije, a rasprave o „jevrejskom pitanju” ušle su u period zatišja.

Javna polemika o političkom statusu i društvenoj ulozi Jevreja u imperijalnoj Britaniji iznova se intenzivirala tokom poslednje dve decenije 19. veka.³ Reč je o razdoblju u kom je zabeležena pojačana imigracija ruskih, poljskih i, u manjoj meri, rumunskih Jevreja, mahom izbeglica koje su utočište od istočnoevropskih pogroma i materijalnih nedaća tražile na Britanskom ostrvu. Za razliku od većine zapadnih država, Britanija nije pribegla uvođenju restriktivnih mera kojima bi ograničila priliv imigranata kroz propisivanje kvota ili određivanje nepoželjnih kategorija stranih lica koja traže ulazak u zemlju. U doba u kom su talasi antisemitizma besneli širom Evrope, otvorenost britanskih granica predstavljala je simboličan gest koji je reflektovao liberalnu tradiciju njenog državnog ustrojstva. „Engleska je sada gotovo jedina zemlja u kojoj Jevreji ne podležu nikakvim diskvalifikacijama, bilo društvenim ili pravnim”, s ponosom je isticao akademik Džejms Brajs, smatrajući da su Jevreji „bolje primljeni i bolje tretirani u Engleskoj nego igde drugde u današnjoj Evropi” (Russell, Lewis 1900: ix, xvii).

Visoka stopa jevrejske imigracije u Londonu, kao gradu u kom je već živeo značajan broj domicilnih Jevreja, promenila je etničku strukturu mnogih kvartova. Kumulativni proračuni o ukupnoj imigrantskoj i anglo-jevrejskoj populaciji u Londonu krajem viktorsijanske epohe kreću se između 148 hiljada (Bloom 1992: 193) i gotovo 200 hiljada (Scrivener 2011: 11), što je Jevreje činilo najbrojnijom etničkom manjinom u prestonici posle Iraca.⁴ Iako se izvestan broj imigranata opredelio za industrijske

3 Obim i raznovrsnost tadašnjih reakcija na „jevrejsko pitanje” postaju jasniji makar i kroz površan uvid u bibliografsku građu. Primera radi, bibliografski priručnik Džozefa Džejkobsa iz 1885. godine navodi čak 1230 knjiga, pamfleta, govora i članaka, ne računajući jevrejske publikacije, koji su samo u periodu od 1875. do 1884. godine razmatrali „jevrejsko pitanje” na području Evrope i Sjedinjenih Država. Kompilirana literatura zastupala je raznorodne ideološke pozicije, koje je Džejkobs okvirno klasifikovao kao antisemitske, prosemitske i one koje zagovaraju pokrštavanje (Jacobs 1885: xi).

4 Demografska statistika o jevrejskom stanovništvu u poznoviktorsijanskoj Britaniji je nužno aproksimativne prirode. Statistički članak Čarlsa Rasela počinje konstatacijom: „Išta nalik verodostojnoj proceni jevrejske populacije u Londonu izgleda da je nemoguće” (Russell, Lewis 1900: 149). Britanski poslanici su se tokom parlamentarnih rasprava o imigrantskoj krizi iz godine u godinu žalili na sputanost u rešavanju socijalnih problema usled odsustva zvaničnih i kredibilnih informacija o broju doseljenika. Izveštaj o popisu stanovništva iz 1901. godine navodi da su državni službenici nailazili na poteškoće prilikom evidentiranja stranih lica u Ist Endu, jer jevrejski imigranti iz nepoverenja prema vlastima ili zbog

centre na severu Engleske, velika većina njih naselila se u ubogim četvrtima istočnog Londona, što je izazvalo naglu destabilizaciju privrednih tokova i kulturnih normi u prestonici. Premda je široka javnost ostala posvećena principima verske inkluzivnosti, kulturnog pluralizma i otvorenog tržišta kao stožera liberalnog državnog uređenja, ubrzani priliv imigranata povećavao je pritisak pod kojim se britanska trpeljivost približavala tački pucanja. Uprkos liberalnoj veri da međunarodni protok robe i konkurentnost radne snage imaju stimulativno dejstvo na britansku privredu i kulturu, porast broja imigranata i prateći izrazi domicilnog nezadovoljstva vodili su ka zaostavanju krize. Bujanje judeofobičnog antagonizma prema imigrantima ispostavilo se kao nenadano svedočanstvo da britansko prihvatanje Jevreja nije bilo zasnovano samo na toleranciji, već i na činjenici da je njihov procentualni udeo u celokupnoj populaciji bio osetno manji nego u većini kontinentalnih zemalja. Dakako, ksenofobična netrpeljivost manifestovana u poznoviktorijanskoj Britaniji nije uporediva sa sistematskim antisemitskim nasiljem koje je u to doba sprovedeno u više evropskih žarišta, ali, kao što će naredne strane demonstrirati, ona je nesumnjivo postojala i prožimala je sve društvene sfere.

Odražavajući po svoj prilici većinsko mišljenje na prelazu između dva veka, Brajs je pozvao englesku javnost da se „sa nepomešanim zadovoljstvom zamisli nad činjenicom da među nama nije došlo ni do kakvog ponovnog izbijanja srednjovekovne netrpeljivosti” (Russell, Lewis 1900: xviii). Ovakvi izrazi samozadovoljstva bili su tipični u britanskim osvrtima ne samo na imigrantsku krizu već i na sveopšti tretman jevrejske manjine u Britaniji modernog doba, što odaje izvesnu potrebu političke i intelektualne elite da sama sebi čestita na uspešnom sprovođenju sopstvenih ideoloških principa. Uistinu, samopohvalni iskazi te vrste nisu bili bez utemeljenja, ali su u svojim proizvoljnim ocenama neretko umeli da zađu van granica odmerenosti, čime su, hotimično ili ne, pružali doprinos ideološkoj sterilizaciji kulturno-istorijskih previranja. Iako je neosporno da je kolektivno ophođenje Britanaca prema Jevrejima bilo čestitije u odnosu na mnoge kontinentalne narode, izdizanje tog argumenta na nivo paradigme jevrejskog iskustva u Britaniji predstavlja generalizaciju kojom se pojednostavljaju kompleksnosti političkih relacija, relativizuju traume pređašnjih generacija i prikrivaju destruktivne sile iza diskriminacije.

Brajsovo načelno istinito, ali suštinski reduktivno stanovište prejudiciralo je prečišćeni narativ o istoriji anglo-jevrejskih odnosa koji je rutinski ispredan tokom 20. veka. Nadahnuta pionirskim poduhvatom Sesila Rota i njegovom *Istorijom Jevreja u Engleskoj* (*A History of the Jews in England*, 1941), glavna struja anglo-jevrejske istoriografije ispisivala je studije koje su, u znak zahvalnosti prema britanskoj liberalnoj tradiciji, ispoljavale izvesnu vigojvsku pristrasnost i apologetsku sklonost idealizaciji. Izlivi antisemitizma koji provejavaju britanskom istorijom nisu istraživani s pažnjom koju zavređuju, već su predočavani kao marginalni incidenti i sporadične anomalije u istorijskom toku relativno skladnih odnosa. Zataškavanje uznemirujućih tragova iz prošlosti odvijalo se stoga kao nusproizvod istoriografskih okolnosti, ali i uz aktivan podsticaj vođstva anglo-jevrejske zajednice koje je preferiralo da ćutnjom potisne potencijalno kontroverzne rasprave. Govoreći iz sopstvenog disidentskog iskustva, Džefri Olderman navodi da „očuvanje imidža predstavlja najviši prioritet anglo-jevrejskih

nedovoljnog poznavanja engleskog jezika nisu davali pouzdane podatke (videti *Census of England and Wales* (63 Vict. c. 4.), 1901. *General Report with Appendices*, p. 139). Dodatni problem u popisivanju bila je nemogućnost argumentovane identifikacije Jevreja među imigrantskom populacijom, kao i nepostojanje podataka o procentu imigranata u tranzitu koji su u velikim brojevima nastavljali put prema Sjedinjenim Državama (Bloom 1992: 192–93).

lidera”, na osnovu čega se od pojedinih istoričara „očekivalo da odigraju svoju ulogu” (Alderman 2008: 48, 40) u favorizovanju narativa o harmoničnoj saradnji između krotke, integrisane jevrejske manjine i zaštitnički nastrojene anglosaksonske većine.

Današnje studije takođe povremeno zasnivaju svoju argumentaciju na činjenici da su interakcije Jevreja sa domicilnom kulturom u anglosaksonskim zemljama „primetno skladnije u odnosu na većinu drugih oblasti u moderna vremena” (Lindemann 1997: 239), ili na tvrdnji da je na engleskom govornom području moderni antisemitizam „uvek bio minorno pitanje”, pa je kao takav „uglavnom bio ograničen na diskretne i nepovezane događaje” koji nikada nisu doveli do oformljenja ikakvog političkog pokreta od istorijske relevantnosti (Rubinstein 2010: 157, 150). Izdvajajući se svojom „izrazito neorotovskom pozicijom” (Julius 2010: lvi), Vilijam Rubinstajn insistira da je „priča jevrejskog naroda širom anglofonog sveta gotovo uvek bila priča o uspehu, priča o uspehu kojoj nema pandana u postegzoduskoj istoriji jevrejskog naroda” (Rubinstein 1996: 6).

S druge strane, revizionistička struja istoričara koja problematizuje dominantni narativ usmerava akcenat svojih istraživanja prema kritičnim tačkama u britanskom nošenju sa „jevrejskim pitanjem”. U disidentnoj studiji o britanskom antisemitizmu, Kolin Holms pokazuje da „izražavanje neprijateljskih stavova prema Jevrejima nije bilo neuobičajeno” (Holmes 1979: 220), dok Tod Endelman na kraju svoje monografije zaključuje da „istorija Jevreja u Britaniji nije priča o uspehu kao što je Rot tvrdio” (Endelman 2002: 269). Majkl Ragasis ističe da reputacija Engleske kao zemlje građanskih sloboda i verske tolerancije, nasuprot ozloglašanih primera masovnih zločina nad Jevrejima u doba nacističke Nemačke ili španske inkvizicije, donekle zabašuruje „suptilne, ali ipak rasprostranjene, silovite i duboko usađene vidove antisemitizma koji predstavljaju važan deo engleske istorije i kulture” (Ragassis 1997: 296). Antoni Džulijus primećuje ironiju u činjenici da se judeofobija neretko ispoljava u diskretnim formama, smatrajući da je upravo „suzdržana, umerena priroda” britanskog antisemitizma ono što mu je „obezbedilo dugovečnost” (Julius 2010: xxxix).

Nadovezujući se na studije koje potenciraju ambivalentnost britanskog odnosa prema jevrejskoj imigraciji, ovaj rad se osvrće na poslednje dve decenije 19. i uvodne godine 20. veka, odnosno na period od početka masovne imigracije do njenog vrhunca koji je prekinut 1905. godine izglasavanjem Akta o stranim državljanima (*The Aliens Act*). Uzimajući u obzir ideološke odrednice kroz čiju prizmu su se formirali utisci o doseljenicima, rad će ispitati načine na koje se imigrantska kriza odrazila na poznoviktorsku percepciju „jevrejskog pitanja” i modifikovala ponuđene odgovore. Predmet istraživanja u nastavku rada biće socioekonomski uslovi u kojima se imigracija odvijala i neposredne posledice koje je izazvala, uključujući širok dijapazon političkih reakcija proisteklih iz tenzije između konfrontiranih nasleđa predrasude i tolerancije. Kao ostrvska zemlja naviknuta na izolaciju i liberalno konstituisana imperija koja iziskuje kulturnu diverzifikaciju, Britanija je u svom adaptiranju na probleme imigracije primenjivala heterogene ideološke pristupe koji su obuhvatali altruističke težnje ka primirivanju napetosti i filosemitske pozive na solidarnost, ali i restriktionističke apele na selektivno zatvaranje granica i ekstremističke izraze antisemitske netrpeljivosti.

Imigrantska kriza ujedno se podudarala sa periodom u kom je drevno nepoverenje prema Jevrejima kao orijentalnoj verskoj drugosti evoluiralo u sekularne stereotipe ubogog imigranta i jevrejskog kapitaliste koji su popularizovani kao osavremenjena sredstva projektovanja odgovornosti na ustaljene istorijske krivce. Racionalistička revizija vekovnih predrasuda u skladu sa ideološkim uslovima moderniteta potvrdila je ukorenjenost antisemitizma kao sile koja je konstantno tinjala u viktorskijskom i

edvardijanskom društvu, rasplamsavajući se na mahove i s desne i s leve strane političkog spektra. Ukoliko se antisemitsko raspoloženje moglo očekivati među nacionalističkim strujama sklonim džingoističkim rasnim koncepcijama i imperijalističkom pogledu na svet, ono je s iznenađujućom vatrenošću ispoljavano i od strane socijalista, laborista, sindikalaca, radnika i raznih kategorija socijalnih istraživača. U završnom delu rada postaće evidentno da izrazi judeofobije u doba imigrantske krize nisu bili ograničeni na margine političkog i socijalnog života. Naprotiv, antisemitizam u Britaniji bio je društveno rasprostranjen i domestifikovan kao fenomen koji je Teodor Adorno aforistično opisao kao „glasinu o Jevrejima” (Adorno 1974: 110), dok se u simptomatičnim slučajevima pomaljšao i histerični tip antisemitizma koji je Maks Nordau predstavio kao „najopasniji vid manije gonjenja, u kojoj osoba koja veruje da je progonjena postaje divlji progonitelj” (Nordau 1895: 209). Iako su demonstracije antisemitskog animoziteta bile sporadične, difuzne i bez izgleda da budu objedinjene u koherentnu političku ideju, one se nisu javljale kao povremene disrupcije skladnog kontinuiteta, već su bile prisutne kao permanentan pritajeni faktor u anglo-jevrejskim odnosima.

* * *

Kao orkestrator kolosalnog projekta koji je imao za cilj da sakupi enciklopedijsku arhivu na osnovu koje bi se iscrtila sistematična socioekonomska mapa Londona, Čarls But se tokom svog dugogodišnjeg pozitivističkog poduhvata često susretao sa „jevrejskim pitanjem”. Sugestivnim jezikom karakterističnim za tadašnje prezentacije problema imigracije, But je proces doseljavanja Jevreja predočio koristeći se slikama prirodnih nepogoda i vojnih invazija:

„To se odvija poput sporog podizanja plime. Ulica po ulica biva okupirana. Za jednom porodicom sledi druga. Nema tog goja koji može živeti u istoj kući s tim sirotim stranim Jevrejima, a čak i kao susedi su neprijatni; i pošto su ljudi ove rase, iako katkad međusobno svadljivi, krajnje društveni i druželjubivi, svaka uličica ili grupa kuća koja se nađe pod njihovim udarom uglavnom postaje u potpunosti jevrejska. [...] Gužva koja se stvara je ogromna, a za prljavštinu kažu da je neopisiva. Ipak, vrednost kuće i zemljišta skače.” (Booth 1902: 3–4)

Viktorijansko percipiranje imigracije kao nezadržive bujice i osvajačke najezde nije bilo izazvano brojnošću doseljenika koliko silinom i naprasnošću promena koje je njihov dolazak izazvao. Procenjuje se da su na izmaku 19. veka jevrejski imigranti ruskog i poljskog porekla sačinjavali svega oko tri promila ukupne britanske populacije (Gainer 1972: 3), ali nagli priliv doseljenika i grupisanost na relativno malom prostoru činili su njihovo prisustvo upadljivim. Živeći na rubu egzistencije, jevrejski imigranti upošljavani su u istočnom Londonu kao jeftina i pokorna radna snaga voljna da prihvati eksploatatorske namete, što je domicilna većina doživljavala kao vid neloyalne konkurencije koja obara cenu rada i urušava tekovine sindikalne borbe. Brojnost imigranata podizala je prosečan iznos stanarine i dovodila do prenaseljenosti stambenih objekata koji su se usled nesanitarnih uslova pretvarali u potencijalna legla zaraze. Početna na tržištu rada i nekretnina dovela je do opšte emocionalne prenapregnutosti u kojoj su nasilni incidenti postali učestala pojava (Englander 2010: 33–34, 1983: 121; Evans-Gordon 1903: 20; Johnson 2014: 151–52). U ulicama u kojima su lokalci i pridošlice živeli jedni kraj drugih, tenzije su bile neizbežne, a katkad i teritorijalni sukobi, tako da su se segregacija i postepeno formiranje jevrejskih geta nametali kao najmirnije rešenje (Englander 1989: 564). Eskalacija socijalnih problema na više ravni podstrekivala je utisak u javnosti da imigranti potiskuju starosedeoce ka periferiji, otimajući im domove i poslove, menjajući lokalnu kulturu i pogoršavajući opšte uslove života.

Filosemitski činioци koji su nastojali da deeskaliraju akumulirane napetosti i pruže podršku imigrantima bili su brojni, raznovrsni i neretko su nastupali sa pozicija institucionalne moći ili značajnog društvenog uticaja. Logistička i materijalna pomoć na terenu, politički oslonac u institucijama i ideološka potpora u medijima obezbeđivani su kroz dejstvo anglo-jevrejske zajednice, ali i posredstvom liberalnih krugova koji su branili ideje religiozne tolerancije, slobodnog tržišta i neometanog kretanja ljudi kao uporišta engleskog nacionalnog identiteta. Važeći za jednog od viđenijih anglo-jevrejskih političara, baron Rotšild je tokom parlamentarne debate o stranim državljanima pozvao na saosećanje sa „sirotim imigrantima” koji su preživeli „najokrutnije i najgnusnije proganjanje koje je viđeno u Evropi još od mračnog srednjeg veka”, ali je ujedno izjavio da bi voleo da se „imigracija zaustavi” i istakao „napore svojih istovernika da odvrte imigrante od dolaska u ovu zemlju”.⁵ Liberalni poslanik Entoni Mandela, govoreći u svojstvu predsednika državnog odbora za zanate, naglasio je tokom istog zasedanja da internacionalistički duh radničke solidarnosti mora biti snažniji od restrikcioniističkih impulsa: „Ništa ne može biti stravičnije od proganjanja kojem su Jevreji izloženi. ... Sasvim sam siguran da radničke klase ove zemlje nikada ne bi zahtevale da naše obale i naše radionice budu zatvorene za ljude koji beže od proganjanja te vrste”.⁶ U svom osvrtu na „jevrejski egzodus u Eseks”, filantropski orijentisani mesečnik *Toynbee Record* je izrazio zatečenost prilivom zanatlija i neplaniranom tržišnom konkurencijom, ali je optimistično ustvrdio da su za rešenje „potrebni samo liderstvo i mudre smernice”, uključujući lokalne inicijative za komunalnu slogu: „Jevreji su naši bliski susedi i ništa što njih pogađa ne može nas ostaviti ravnodušnim”.⁷ Zastupajući ideje socijalističkog internacionalizma, Elenor Marks je apelovala na okončavanje etničkih podela i udruživanje britanskih i jevrejskih radnika u borbi za zajednički klasni interes, ističući pritom sopstveno jevrejsko poreklo i učeći jidiš kako bi joj govori bili efektivniji. U dramatičnom činu prelaska iz konzervativnog u liberalni tabor, Vinston Čerčil je 1904. godine raščlanio statističke materijale o imigraciji i naveo da je proporcionalni broj stranih državljana u Britaniji dvostruko manji u odnosu na Nemačku i četiri puta manji u odnosu na Francusku, tako da ne postoje „nikakvi urgentni ili dovoljni razlozi, rasni ili socijalni, da se odustane od stare tolerantne i velikodušne prakse slobodnog ulaza i azila, prakse koje se ova zemlja tako dugo pridržava i na osnovu koje tako često ubira veliku korist” (Gilbert 2007: 8).⁸

5 *The Parliamentary Debates, Authorised Edition. Fourth Series: Commencing with the Second Session of the Twenty-fifth Parliament of the United Kingdom of Great Britain and Ireland, Volume VIII.* 11 February 1893, col. 1217. Rotšildovo priželjkivanje da priliv imigranata splasne bilo je konzistentno sa načelnim stavom anglo-jevrejskog vodstva, koje je smatralo da kontinuirano pristizanje istočnoevropskih Jevreja ugrožava izborni sociopolitički status zajednice. Anglo-jevrejski odnos prema imigraciji bio je kompleksan i još uvek predstavlja kontroverzno pitanje, tako da, uporedo sa izbijanjem afere Drajfus i problematikom cionističkog pokreta, iziskuje prostor za razmatranje koji nije uklopljiv u okvir ovog rada.

6 *Ibid.* 11 February 1893, col. 1211.

7 “Jewish Exodus to Essex”, *Toynbee Record*, November 1897: 30. Nepotpisan članak.

8 U izmenjenoj geopolitičkoj situaciji nakon Velikog rata, Čerčil je 1920. godine, tada na funkciji ratnog sekretara, objavio članak koji pokazuje da principijelna podrška Jevrejima ne podrazumeva uvek i imunitet na paranoične stereotipe o zakulisnoj jevrejskoj moći. Demonizujući boljševički opredeljene „internacionalne Jevreje” kao „zlokobnu konfederaciju” revolucionara poput Marksa i Trockog, Čerčil je identifikovao mistični istorijski „pokret među Jevrejima” kao „glavnu oprugu u svakom subverzivnom pokretu tokom 19. veka” (Churchill 1920: 5). Uveren da Trocki kuje planove za „globalnu komunističku državu pod jevrejskom vlašću”, Čerčil je alarmirao britansku javnost na širenje „globalne zavere za rušenje civilizacije i rekonstituisanje društva na osnovama zaostalog razvoja, zavidljive zlobe i nemogućće jednakosti” (Churchill 1920: 5).

S druge strane ideološkog spektra, restrikcioniistički glasovi, iako brojčano nadjačani, bili su uporni i prodorni. Iako su političke platforme odjekivale nezadovoljstvom, ono je pretežno artikulirano sa izvesnom dozom samokontrole i potkrepljivano argumentacijom koja bi se pre mogla opisati kao antiimigrantska nego antisemitska. Mimo ekstremistički nastrojenih izuzetaka, reakcionarne struje su „u većini slučajeva bile motivisane pragmatičnom procenom stvarnih i pretpostavljenih posledica imigracije” (Lebzelter 1981: 91), tako da je domaća jevrejska populacija uglavnom izuzimana iz pritužbi. Čak se i ozloglašena antiimigrantska organizacija Liga britanske braće (*The British Brothers' League*) u svojim začecima deklarirala kao „vrlo anti-antisemitska”.⁹ U pismu nedeljniku *East London Advertiser*, osnivač ove militantne desničarske organizacije Vilijam Stenli Šo je istakao: „Prvi uslov koji sam postavio pri začinjanju pokreta bio je da se reč ‘Jevrej’ ne koristi nikada i da se agitacija, koliko god je to moguće, drži podalje od rasnog i religioznog animoziteta” (Robb 1954: 203).¹⁰ Restrikcioniističkim frakcijama bilo je jasno da bi eksplicitno ispoljavanje verske i etničke netolerancije predstavljalo kršenje socijalnog tabua, što bi se lako moglo ispostaviti kao kontraproduktivan politički potez u društvu u kom se kulturni diverzitet ukorenio kao nacionalno obeležje. Oni su se stoga „retko umarali od ponavljanja da ne gaje neprijateljska osećanja prema Jevrejima kao takvima” (Gartner 1960: 278), pri čemu su stereotipne antisemitske opaske koristili kao stilsko sredstvo koje je njihovoj retorici pružalo prigodnu inflamatornu dimenziju i dodatni populistički kolorit.

Antisemitska argumentacija u javnom prostoru otuda je, bilo iz iskrenog ubeđenja ili iz političke nužnosti, uglavnom plasirana u sprezi sa zagovaranjem zaštite interesa engleske radničke klase. Nepoželjnost doseljeničke populacije predočavana je kao pitanje finansijske solventnosti, a ne ksenofobičnog antagonizma. Primera radi, Vilijam Henri Vilkins se u svojoj knjizi o „invaziji tuđina” ogradio od „ikakvih osećanja rasnog ili religioznog animoziteta” i „želje da izazove *odium theologicum*” (Wilkins 1892: 35). „Ako postoji jedna stvar koja je mrska narodu ove zemlje”, poručio je Vilkins, „to je religiozna netrpeljivost; ako postoji jedna stvar koja mu je draga, to je ona liberalnost koja u ovakvim pitanjima ne prepoznaje razlike u veri i ispovesti” (1892: 35). Vilkins je čak i priznavao da je „nemoguće ne osetiti samilost prema tim sirotim jevrejskim imigrantima” (1892: 37), ali je svejedno nalagao da britansko zakonodavstvo mora pratiti primer Sjedinjenih Država i stati na put nekontrolisanom pristizanju stranaca. Poput većine restrikcionista, Vilkins je prvenstveno bio ozlojeđen klasnom strukturom imigracije i činjenicom da njen gro čine lumpenproleter, koji, po njegovoj proceni, predstavljaju nepotrebno opterećenje za državu i privredu, budući da su „*residuum*, bezvredni i nesposobni” (1892: 33). Dodatni problem, po njegovom mišljenju, krio se u činjenici da jevrejski imigranti nisu ravnomerno raspoređeni po Ostrvu, odnosno što ne naseljavaju ruralna područja u kojima bi se mogli prihvatiti poljoprivrednih delatnosti, već se „nadiruće horde ubogih Jevreja uglavnom jate” u gradskim jezgrima (1892: 36). Vilkins je konstatovao da „niko u Engleskoj nikada neće sresti jevrejskog farmera ili jevrejskog poljoprivrednog radnika” (1892: 37), dok se

9 *Jewish Chronicle*, 24 January 1902: 9. Kao centralni medij anglo-jevrejske zajednice, londonski nedeljnik *Jewish Chronicle* propratio je osnivanje Lige britanske braće i odmah prozreo prirrodu ovog pokreta, navodeći da se on odlikuje „malo čim britanskim i ničim bratskim” (17 May 1901: 17). Uprkos ispraznim deklaracijama, antisemitsko raspoloženje među članstvom Lige postalo je očito u kratkom roku. Glavni orkestrator njenih aktivnosti u Ist Endu bio je konzervativni poslanik Vilijam Evans-Gordon, koji je instrumentalizovao ovu organizaciju kako bi mobilisao radničku klasu u borbi za uvođenje restriktivnih mera na granicama.

10 *East London Advertiser*, 5 July 1902. Za uvid u trvenja unutar organizacije, videti Šoovo pismo istom listu objavljeno 27. septembra 1902. godine.

domaća radnička klasa pita: „Zašto da nam otpadna populacija drugih zemalja pljačkom oduzima prava koja nam po rođenju sleduju?” (1892: 84).

Pišući pod pseudonimom Džon Lo za *British Weekly*, u kom je vodila rubriku o aktuelnim socijalnim pitanjima u Londonu, Margaret Harknes je prenela reči koje je navodno čula od „jednog inteligentnog radnika”: „Kad bismo polupali glave pedesetorici Jevreja ovde u Vajtčepelu, time bi se nešto preduzelo kako bi se sprečila ova imigracija. Dok mi sa zadovoljstvom pevamo ‘Engleska Englezima’, vlada će reći da su ovi stranci naša blagodet” (Law 1889: 49).¹¹ U ovoj izjavi se ogleda ne samo antisemitski gnev radnika prema konkurentnim imigrantima, već i gorak osećaj zapostavljenosti od strane vlasti, pri čemu se odgovornost za objektivni problem urbanog siromaštva projektuje na neželjene pridošlice. Traženje utočišta u pripadanju nacionalnom kolektivu kako bi se zalečilo povređeno individualno dostojanstvo i uniženi klasni identitet ne samo da je vodilo ka popularizaciji nativističkih slogana, već je i doprinosilo stvaranju judeofobične atmosfere u kojoj su masovni nasilni izgedi postali realna mogućnost. Dok su se varijacije kovanice *Judenhetze* redovno javljale u antisemitskim istupima u vidu implicitne pretnje, autoritativni glas Vilijama Gledstona prizivao je veru u englesku inkluzivnost: „Ne osećam ni najmanji strah od nemira u Engleskoj protiv Jevreja. Pre bi se mogli očekivati nemiri protiv zakona gravitacije.”¹²

Centralni eksponent restrikcionizma i sveprisutni protagonist u polemikama o „jevrejskom pitanju” od sredine 1880-ih do doba Velikog rata bio je Arnold Vajt, publicista koji je sa fanatičnom frekventnošću zastupao antiimigrantska gledišta. Uvodeći imperijalistički diskurs u restrikcionističku poziciju, Vajt je redovno zalazio u domen antisemitizma u svojim upozorenjima na „rastuću moć jevrejske rase” (White 1899: ix) i „uspostavljanje vladavine stranih Jevreja” (White 1901: 80) rešenih da oforme „jevrejsko carstvo unutar Engleske imperije” (White 1899: xii). Judeofobičnost Vajtovih komentara deluje eklatantno iz današnje vizure, ali u tom periodu je, ne samo nepristrasnim posmatračima, već i „njegovim anglo-jevrejskim savremenikima bilo teško da ga definitivno pripišu antisemitskom taboru” (Johnson 2013: 42). Iako antisemitizam figurira u Vajtovim spisima kao ustaljena tema koja deluje srodno njegovim nacionalističkim pogledima, on je o antisemitima pisao u trećem licu, uspostavljajući time svojevrsan defanzivni otklon. Drajfusove protivnike u Francuskoj okarakterisao je kao „lude antisemite” (White 1899: 144), dok je judeofobiju svoje zemlje konstatovao kao široko rasprostranjeni fenomen koji nije nužno poveziv sa njegovim političkim senzibilitetom: „Nema ničeg što je toliko uobičajeno, kad nijedan Jevrej nije prisutan, nego čuti kako se antisemitska stanovišta u Engleskoj izražavaju sa podjednakim žarom kao u Rusiji” (White 1894: 151). Opsednut mislima o jevrejskoj moći i naviknut da joj pripisuje superlativne atribute, Vajt je svoje antisemitske predrasude obojio filosemitskim nijansama. Njegovi lelujavi stavovi prema Jevrejima kretali su se od laskanja, divljenja i zavisti do gnušanja, gneva i pretnji, katkad u okviru iste diskusije. U tipičnom primeru, Vajt je prvo izneo pritužbu da je uticaj anglo-jevrejske zajednice „na naš nacionalni život van svake srazmere prema njenom broju, pa čak i bogatstvu”, da bi u nastavku argumentacije naveo da je taj uticaj „blagotvoran” i „više nego besprekoran” (White 1894: 152, 164).¹³

11 „Engleska Englezima” (“England for the English”, 1888) bila je popularna mjuzikhol pesma čiji kivni stihovi predočavaju imigranta kao guju u nedrima Džona Bula. Naslov pesme preuzet je 1901. godine kao slogan Lige britanske braće.

12 “Mr. Gladstone at Oxford”, *Pall Mall Gazette*, 6 February 1890: 1. Nepotpisan članak.

13 *Jewish Chronicle* je izrazio zatečenost kontradiktornostima u Vajtovom portretisanju „modernog Jevreja”, obrazlažući da je autor „istovremeno apologeta i optužitelj, čudan spoj mrštenja i osmeha”,

U političkim istupima restriktionista poput Arnolda Vajta prepoznaje se evolucija drevnih obrazaca mržnje prema Jevrejima u novi vid antisemitizma moduliran u skladu sa kulturnim uticajem moderniteta. Nasuprot tradicionalne stigmatizacije Jevreja kao nevernika koji ne samo da ne prihvataju Hrista kao spasitelja, već su i nosioci večne kazne za njegovu izdaju, moderni antisemitizam oformio se krajem 19. veka kao „reakcionarna antiliberalna doktrina u sekularizovano doba” (Lebzelter 1981: 88). Tražeći zaštitu domaće radne snage od jevrejske konkurencije, antiimigrantski agitatori su zapravo osporavali liberalnu veru u *laissez-faire* ekonomiju kao dominantni ideološki parametar viktorijanske Britanije. Samim tim, ideal slobodnog tržišta i fluidni koncept liberalizma postali su neizbežno uvreženi u savremene rasprave o imigraciji i „jevrejskom pitanju”, čime je antisemitizam poprimio novu dimenziju koja se ticala ekonomsko-političkog usmerenja države. Religija je pritom ciljano isključivana iz restriktionističkih istupa, što se donekle može prihvatiti kao pokazatelj jenjavanja verskih predrasuda i šireg prihvatanja slobode veroispovesti kao neosporne tekovine modernog građanskog društva. S druge strane, sekularnost restriktionizma mora se ujedno tumačiti i kao mera predostrožnosti kojom se izbegavalo zalaženje u rizično polje religiozne diskriminacije, ali i kao deo demagoške strategije u kojoj se fokus judeofobičnih argumentacija tendenciozno pomerao ka gorućim socioekonomskim pitanjima za koja se očekivalo da će u javnosti izazvati viši stupanj identifikacije.

U tom smislu, nema ničeg iznenađujućeg u činjenici da je Vajt odbacivao srednjovekovnu judeofobiju kao posledicu „brutalne neukosti i gotovo ludačkih umišljotina od strane nižih staleža” i istovremeno pisao o „legitimnom antisemitizmu” kao reakciji na udruženo delovanje jevrejskih advokata i zeleniša (White 1899: 121, 167). Vajtova pozicija potvrđuje da se krajem 19. veka, uporedo sa splašnjavanjem verske netrpeljivosti, u javnosti razvila percepcija da su moderne evropske države dozvolile hebrejskoj oligarhiji da preuzme kontrolu nad bankarskim i medijskim sektorom. Podvrgnut procesu aktuelizacije i hiperbolizacije drevnih stereotipa, Jevrej je u kolektivnoj imaginaciji prerastao iz slike orijentalnog uljeza i prevejanog trgovca u oličenje kapitalističke gramzivosti i uzrok klasnog konflikta. Pišući iz perspektive ekstremne desnice, Džozef Banister je sa svojstvenom mu rasističkom mahnitom tvrdio da „naši azijski napadači” predstavljaju „sortu lopova” koja „gospodari našom vladom i štampom”, navodeći pritom da interesnu grupu koja sprečava donošenje antiimigracionog zakona čine „naši semitski pokoritelji, i novine i političari koje oni kontrolišu” (Banister 1901: 109, 10, 23). „Antisemitski pokret budućnosti,” predskazivao je Vajt, „neće proizilaziti iz ljubomore glupog proleterijata prema onom koji je bistar. On neće biti okrenut protiv kukavne mase, već protiv bogatih i moćnih Hebreja koji su istinski vladari civilizovanog sveta, jer ga drže u zalogu” (White 1894: 170).

Stereotip bogatog Jevreja kao ovaploćenja monopolističke uzurpacije tržišta naišao je na podjednako plodno tlo među levo orijentisanim grupacijama. Uprkos načelno humanističkom opredeljenju, britanski levičari su neretko bili skloni da u svojoj averziji prema kapitalizmu pođu od tradicionalno vilifikovane slike merkantilnog Jevreja i izdignu je na globalnu ravan, ispredajući teorije o panevropskoj plutokratiji vodećih jevrejskih porodica kao pritajenoj sili koja upravlja međunarodnim odnosima. U svojoj uticajnoj studiji o imperijalizmu, Džon Etkinson Hobson je naveo da „centralnom

kadar da „nas voli i mrzi u istom dahu” (“Mr. Arnold White on the ‘Modern Jew’”, 1 September 1899: 19). Naizmeničnost ulaganja i uvreda u Vajtovoj retorici zavredila je podsmešljiv osvrt u nedeljniku *Jewish World*: “There once was a great writer named White. / Who wished all the Jews out of sight; / So he called them nice names, / And played little games, / But didn’t succeed one wee mite.” (“By the way”, 4 April 1902).

ganglijom internacionalnog kapitalizma” rukovode „muškarci jedne osobite rase, koji za sobom imaju mnogo vekova finansijskog iskustva, tako da se nalaze u jedinstvenoj poziciji da kontrolišu politiku nacija” (Hobson 1902: 64). Smatrajući da „svaki veliki politički čin koji podrazumeva novi protok kapitala” iziskuje ovlašćenje i potporu „ove male grupe finansijskih kraljeva”, Hobson se zapitao: „Da li iko ozbiljno pretpostavlja da bi ijedna evropska država mogla pokrenuti neki veliki rat ili dobiti odobrenje za neki veliki državni kredit ako bi se kuća Rotšildovih sa svojim vezama namerala protiv toga?” (1902: 64). Hobsonovi stavovi artikulirani su u okviru talasa levičarskog antisemitizma u kom su jevrejski investitori optuženi kao inspiratori Drugog burskog rata, ali teza o jevrejskom orkestriranju oružanih sukoba bila je i ranije zastupljena u socijalističkim krugovima. Laburistički list *Labour Leader*, pod uredništvom Kira Hardija, izdvojio je 19. decembra 1891. godine istu jevrejsku porodicu kao simbol krupnog kapitala i faktor međudržavnog razdora: „Gde god da nastane nevolja u Evropi, gde god da kruže ratne glasine, a umovi ljudi bivaju rastrojeni strahom i promenom i jadom, možete biti sigurni da neki Rotšild kukastog nosa igra svoje igre negde u blizini nemira” (Holmes 1979: 84). Logika levičarskog antisemitizma jezgrovito je predočena u često korištenoj metafori Henrija Hajndmana, koji je nalagao da odanost „crvenoj internacionali” socijalizma nužno podrazumeva suprotstavljanje „zlatnoj internacionali” jevrejskog kapitala (Hirshfield 1981: 97, 99). Ideološko konfrontiranje, pritom, nije isključivalo pretnje nasiljem. Nedeljnik *Justice*, koji je Hajndman osnovao kao glasilo Socijaldemokratske federacije, 21. januara 1893. godine objavio je proglas u kom je izvršen pokušaj legitimizacije antisemitske agresije kroz impliciranu solidarnost sa jevrejskom radničkom klasom: „Mi nemamo ništa protiv Jevreja kao Jevreja, već ih denunciramo kao podle kapitaliste i trovače bunara javnog informisanja. Sasvim lako bismo organizovali mlaćenje Jevreja kapitalista ovde u Londonu, ako bismo to poželeli; a Jevreji proleterbi nam drage volje pomogli u tome” (Lebzelter 1981: 95).

Ekstremistički izlivi antisemitizma pružali su restrikcionistima priliku da se prikažu kao trezvenija opcija, što ih je podsticalo da izričito demantuju da je anti-imigrantska politika na bilo koji način usmerena protiv jevrejskih pridošlica. Primera radi, u iskazu pred parlamentarnom komisijom o imigraciji 1888. godine, Arnold Vajt je insistirao da rešavanje doseljeničke krize nije spojivo sa raspravama o jevrejskoj populaciji: „Apsolutno odbijam da to smatram jevrejskim pitanjem” (Garrard 1971: 65; videti i White 1892: 3–4).¹⁴ Poput mnogih restrikcionista koje istorijski konsenzus danas obeležava kao nosioce antisemitskog naboja tokom poznog viktorskijskog i edvardijanskog doba, Vajt je tvrdio da se njegovo protivljenje imigraciji ne zasniva na činjenici da je ona većinski sačinjena od Jevreja, već na stereotipnoj proceni da je reč o siromašnom stanovništvu koje ima disruptivno dejstvo na britansku privredu i kulturu. U svakodnevnim društvenim interakcijama, međutim, ta dva pitanja nisu bila lako razlučiva. Rasna i klasna obeležja imigranata bila su isprepletana u javnom prostoru, tako da se svaka diskusija o stranim lumpenproleterima u Ist Endu neumitno prelivala na „jevrejsko pitanje”. Sam pojam ubogog imigranta redovno je izjednačavan sa Jevrejom i pritom neretko povlačio judeofobična predubedenja. S pravne tačke gledišta, visok procenat Jevreja među imigrantima u praksi je podrazumevao da bi svaka

14 Oprečan stav pred srodnim državnim telom iznet je petnaest godina kasnije od strane Vajtovog rivala Luisa Lajonsa koji je eksplicitno poistovetio probleme imigracije i jevrejskog prisustva u Londonu. Kao sindikalni vođa koji se pred komisijom izjasnio kao „engleski Jevrej”, Lajons je svedočio o haosu na krojačkom tržištu nastalom nakon upošljavanja nekoliko hiljada imigranata: „Većina njih su Jevreji; i stoga treba da pričamo o njima kao Jevrejima, jer cela zemlja zna da je ovo jevrejsko pitanje”. *Report of the Royal Commission on Alien Immigration, With Minutes of Evidence and Appendix, Vol. I.* 2 March 1903, p. 495.

sankcija protiv doseljenika nesrazmerno pogađala jevrejsku populaciju, što bi ujedno označilo i ukidanje proceduralne jednakosti građana i gaženje elementarnih postulata liberalnog državnog ustrojstva.

Kada je 1905. godine posle dugogodišnjih previranja izglasan Akt o stranim državljanima, Britanija je propisala kategoriju doseljenika kojoj se onemogućava ulazak u zemlju. Odredbe ovog kontroverznog zakona bile su očito osmišljene kako bi suzbile priliv istočnoevropskih Jevreja, ali su formalno bile zasnovane ne na jevrejskom identitetu, već na nediskriminatorskim kriterijumima materijalnog stanja i kriminalne predispozicije (Hansen, King 2000: 398). Drugim rečima, slovo zakona iskorišteno je kako bi se zabašurila suštinski neliberalna priroda ovog akta, koja se ogleda ne samo u disproporcionalnosti jevrejskog udela u ciljanoj populaciji, već i u činjenici da su navedeni kriterijumi utvrđivani subjektivnom procenom imigracionog službenika kome su pružene neprimereno velike ingerencije. Izjasnivši se kao oponent antiimigracionog akta još u fazi izrade, Čerčil je predstojeći zakon osudio kao nepravednu i nepraktičnu meru protivnu britanskoj tradiciji, ali i kao populistički potez vlasti koja na uštrb lica bez prava glasa udovoljava „inzularnoj predrasudi protiv stranaca, rasnoj predrasudi protiv Jevreja i laburističkoj predrasudi protiv konkurencije” (Gilbert 2007: 8). Kako je implementacija Akta o stranim državljanima podrazumevala suspenziju građanskog prava na ravnopravan institucionalni tretman, britanska javnost je dobila neposrednu potvrdu da sužene mogućnosti primene demokratskih postulata postaju posebno upadljive u kriznim razdobljima i da fundamentalno neliberalni principi predstavljaju intrinzičan deo liberalne političke prakse.¹⁵ Donošenje ovog zakona anticipiralo je brojne srodne slučajeve tokom 20. i 21. veka u kojima će institucionalizovana diskriminacija postajati sistematičnija, rigoroznija i eksplicitnija, a sve u cilju regulisanja tokova imigracije u kojima će doseljenici kroz proces selekcije i u kontrolisanim uslovima biti prihvatani kao poželjan tip radne snage i ujedno poslužiti kao statistička verifikacija moralne superiornosti zapadnih zemalja.

* * *

U svom govoru na Prvom cionističkom kongresu održanom u Bazelu 1897. godine, Maks Nordau je izdvojio Englesku kao jedinu evropsku državu u kojoj je jevrejska emancipacija postala realnost: „Ona nije samo upisana u knjige; ona se živi” (Nordau 1959: 237). Jevreji drugih evropskih nacija, međutim, bili su po njemu brzopleti i „nepromišljeno logični” kada su svoju emancipaciju protumačili kao „istinsko oslobođenje”, jer građanska prava koja su im pružena zakonom nisu zaživela među narodom (Nordau 1959: 235). Pravno izjednačavanje Jevreja sa domicilnim stanovništvom predstavljalo je za Nordaua isprazni racionalistički čin koji je u dubokom neskladu sa političkom stvarnošću u kojoj je judeofobija širokih narodnih masa ostala nezalečena: „Emancipacija Jevreja nije bila ishod uverenja da je jedan narod grubo oštećen, da je izlagan šokantnom tretmanu i da je došlo vreme da se okaje hiljadugodišnja nepravda; ona je isključivo bila ishod geometrijskog modusa misli francuskog racionalizma 18. veka” (1959: 236). Prema Nordauvljevom obrazloženju, emancipacija je sprovedena po diktatu „logički ispravnog silogizma”, a ne „bratskog osećanja prema Jevrejima” (1959: 236). Ona nije postala neophodna kao izraz narodnog raspoloženja, već kao civilizacijska tekovina moderne evropske države. Ona je posledica pravne standardizacije i političkog pomodarstva, čime se svodi na „jedan od onih nezamenljivih aksesoara u visoko kultivisanoj državi, poput

15 Za uvid u paradoksalnu uvreženost neliberalnih političkih mera i liberalno-demokratskog ustrojstva, pogledati Desmond King, *In the Name of Liberalism: Illiberal Social Policy in the USA and Britain* (Oxford University Press, 1999).

klavira koji je nužan komad nameštaja u salonu, čak i kada niti jedan član porodice ne ume na njemu da svira” (Nordau 1959: 236–37).

Samouverene aspiracije evropskih država da pravnim putem iznađu rešenje za „jevrejsko pitanje“ iznikle su iz reformatorskog kulturnog ambijenta svojstvenog sredini 19. veka, kada su prosvetiteljski ideali još uvek ulivali nepokolebljivu veru u racionalni pristup društvenim problemima. Izbijanje imigrantske krize, međutim, raspršilo je iluzije i pokazalo da je, uprkos višedecenijskoj primeni zakona, jaz između teorije i prakse ostao širok i da ispoljava tendenciju ka daljem širenju u uslovima generalne devalvacije racionalističkih principa, jenjavanja društvenog optimizma i proliferacije apstraktnih strepnji od destruktivnih sila moderniteta. Materijal prezentovan u ovom radu možda nam ipak sugeriše da je viktorijska Britanija u svom odnosu prema „jevrejskom pitanju“ bila bliža Nordauovom mehanicističkom modelu nego što je to bila voljna sebi da prizna i nego što je to delovalo iz ugla kontinentalne Evrope.

Formalno gledano, Nordauova apologija britanske inkluzivnosti bila je validna u kontekstu tadašnjih evropskih zbivanja, o čemu svedoči i rasprostranjenost srodnih stanovišta među jevrejskom populacijom. Iako je restriktionistička argumentacija u Britaniji umela na momente korespondirati sa logikom antisemitskih agitatora s druge strane Lamanša, njene ekstremističke varijacije bile su znatno ređe zastupljene i uspele su da isprovociraju samo marginalan odziv stanovništva. Naspram judeofobične atmosfere u kontinentalnoj Evropi, Britanija jeste bila upadljiva kao progresivna velesila u kojoj, makar deklarativno, i konzervativci i liberali dele fundamentalne liberalne vrednosti. Ipak, liberalne vrednosti tog vremena iz današnje perspektive neretko deluju upitno. Zvaničan politički život viktorijsanaca reflektovao je svesnu volju da se prate liberalni postulati religiozne tolerancije, kulturnog pluralizma i neometanog privrednog razvoja, ali ispod nje kunjala je latentna netrpeljivost koja će se već po izbijanju Velikog rata prenuti iz dremeža i dovesti do dramatičnog uspona antisemitizma. Ulazak u novi vek doneo je otrežnjujuću potvrdu da sticanje građanskih prava nije označilo kraj nedaća za britanske Jevreje, a činjenica da je politička emancipacija pravno okončana pre začetka imigrantske krize ispostavila se kao srećna okolnost. U uslovima u kojima će pravna država u doglednoj budućnosti prestati da bude garant sopstvenih zakona, put ka suštinskoj emancipaciji vodiće kroz civilizacijske kolapse 20. veka i biće dug, vijugav i traumatičan.

LITERATURA

- Adorno 1974: Theodor Adorno, *Minima Moralia: Reflections from Damaged Life*, E. F. N. Jephcott (tr.), London: New Left Books.
- Alderman 1983: Geoffrey Alderman, *The Jewish Community in British Politics*, Oxford: Clarendon Press.
- Alderman 2008: Geoffrey Alderman, *Controversy and Crisis: Studies in the History of the Jews in Modern Britain*, Boston: Academic Studies Press.
- Banister 1901: Joseph Banister, *England under the Jews*, London: Joseph Banister.
- Bloom 1992: Cecil Bloom, The Politics of Immigration, 1881–1905, *Jewish Historical Studies* 33, 187–214.
- Booth 1902: Charles Booth, *Life and Labour of the People in London, Third Series: Religious Influences, Vol. 2, London North of the Thames: The Inner Ring*, London: Macmillan.
- Churchill 1920: Winston S. Churchill, Zionism versus Bolshevism. A Struggle for the Soul of the Jewish People, *Illustrated Sunday Herald*, 8 February: 5.

- Endelman 2002: Todd M. Endelman, *The Jews of Britain, 1656 to 2000*, Los Angeles: University of California Press.
- Englander 1983: David Englander, *Landlord and Tenant in Urban Britain, 1838–1918*, Oxford: Clarendon Press.
- Englander 1989: David Englander, Booth's Jews: The Presentation of Jews and Judaism in *Life and Labour of the People in London*, *Victorian Studies* 32: 4, 551–571.
- Englander 2010: David Englander, Policing the Ghetto: Jewish East London, 1880–1920, *Crime, Histoire & Sociétés / Crime, History & Societies* 14: 1, 29–50.
- Evans-Gordon 1903: William Evans-Gordon, *The Alien Immigrant*, London: William Heinemann.
- Gainer 1972: Bernard Gainer, *The Alien Invasion: The Origins of the Aliens Act of 1905*, New York: Crane, Russak & Company.
- Garrard 1971: John A. Garrard, *The English and Immigration 1880–1910*, London: Oxford University Press.
- Gartner 1960: Lloyd P. Gartner, *The Jewish Immigrant in England, 1870–1914*, London: George Allen & Unwin.
- Gilbert 2007: Martin Gilbert, *Churchill and the Jews*, London: Simon & Schuster.
- Hansen, King 2000: Randall Hansen, Desmond King, Illiberalism and the New Politics of Asylum: Liberalism's Dark Side, *The Political Quarterly* 71, 396–403.
- Henriques 1968: U. R. Q. Henriques, The Jewish Emancipation Controversy in Nineteenth-Century Britain, *Past & Present* 40, 126–146.
- Hirshfield 1981: Claire Hirshfield, The British Left and the “Jewish Conspiracy”: A Case Study of Modern Antisemitism, *Jewish Social Studies* 43: 2, 95–112.
- Hobson 1902: J. A. Hobson, *Imperialism: A Study*, London: James Nisbet.
- Holmes 1979: Colin Holmes, *Anti-Semitism in British Society, 1876–1939*, London: Edward Arnold.
- Jacobs 1885: Joseph Jacobs, *The Jewish Question, 1875–1884: Bibliographical Hand-List*, London: Trübner.
- Johnson 2013: Sam Johnson, “A veritable Janus at the gates of Jewry”: British Jews and Mr Arnold White, *Patterns of Prejudice* 47: 1, 41–68.
- Johnson 2014: Sam Johnson, “Trouble Is Yet Coming!” The British Brothers League, Immigration, and Anti-Jewish Sentiment in London's East End, 1901–1903, Robert Nemes (ed.), Daniel Unowsky (ed.), *Sites of European Antisemitism in the Age of Mass Politics, 1880–1918*, Waltham: Brandeis University Press, 137–156.
- Julius 2010: Anthony Julius, *Trials of the Diaspora: A History of Anti-Semitism in England*, Oxford: Oxford University Press.
- Kulka 1994: Otto D. Kulka, Introduction, Rena R. Auerbach (ed.), *The “Jewish Question” in German-Speaking Countries, 1848–1914: A Bibliography*, New York: Garland, ix–xi.
- Law 1889: John Law [Margaret Harkness], *Toilers in London; or, Inquiries Concerning Female Labour in the Metropolis. Being the Second Part of “Tempted London.”*, London: Hodder and Stoughton.
- Lebzelter 1981: Gisela C. Lebzelter, Anti-Semitism — a Focal Point for the British Radical Right, Paul Kennedy (ed.), Anthony Nicholls (ed.), *Nationalist and Racist Movements in Britain and Germany Before 1914*, London: Macmillan, 88–105.
- Lindemann 1997: Albert S. Lindemann, *Esau's Tears: Modern Anti-Semitism and the Rise of the Jews*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Nordau 1895: Max Nordau, *Degeneration*, London: William Heinemann.

- Nordau 1959: Max Nordau, Speech to the First Zionist Congress, Arthur Hertzberg (ed.), *The Zionist Idea: A Historical Analysis and Reader*, New York: Doubleday, 235–241.
- Ragussis 1997: Michael Ragussis, The “Secret” of English Anti-Semitism: Anglo-Jewish Studies and Victorian Studies, *Victorian Studies* 40: 2, 295–307.
- Robb 1954: James Harry Robb, *Working-Class Anti-Semite: A Psychological Study in a London Borough*, London: Tavistock.
- Rubinstein 1996: William D. Rubinstein, *A History of the Jews in the English-Speaking World: Great Britain*, London: Macmillan.
- Rubinstein 2010: William D. Rubinstein, Antisemitism in the English-Speaking World, Albert S. Lindemann (ed.), Richard S. Levy (ed.), *Antisemitism: A History*, Oxford: Oxford University Press, 150–165.
- Russell, Lewis 1900: C. Russell, H. S. Lewis, *The Jew in London: A Study of Racial Character and Present-Day Conditions*, London: T. Fisher Unwin.
- Scrivener 2011: Michael Scrivener, *Jewish Representation in British Literature 1780–1840: After Shylock*, New York: Palgrave Macmillan.
- Toury 1966: Jacob Toury, “The Jewish Question”: A Semantic Approach, *The Leo Baeck Institute Year Book* 11: 1, 85–106.
- White 1892: Arnold White (ed.), Introductory, *The Destitute Alien in Great Britain: A Series of Papers Dealing with the Subject of Foreign Pauper Immigration*, London: Swan Sonnenschein, 1–4.
- White 1894: Arnold White, *The English Democracy: Its Promises and Perils*, London: Swan Sonnenschein.
- White 1899: Arnold White, *The Modern Jew*, London: William Heinemann.
- White 1901: Arnold White, *Efficiency and Empire*, London: Methuen.
- Wilkins 1892: W. H. Wilkins, *The Alien Invasion*, London: Methuen.

THE “JEWISH QUESTION” AND IMMIGRATION CRISIS IN LATE VICTORIAN BRITAIN

Summary

This paper examines the social, economic, and legal aspects of the “Jewish Question” during the immigration crisis in late Victorian and early Edwardian Britain. The ambivalence of Britain’s stance towards Jewish immigration is reflected in ideological polarization between a wide display of philo-Semitic solidarity and persistent restrictionist appeals coming both from the right and left side of the political spectrum. While Britain largely remained devoted to the principles of religious tolerance, cultural diversity, and the open market as pillars of a liberal state structure, the abrupt influx of Eastern European Jews made a considerable social impact and elicited expressions of domestic displeasure. The xenophobic intolerance manifested in Britain was by no means comparable to the systematic anti-Semitic violence orchestrated in a number of European hot-spots at the time, but it doubtlessly existed and permeated all spheres of society. Ancient prejudices against Jews as a religious Other evolved into a secular form of anti-Semitism which popularized the stereotypes of a destitute alien and capitalist Jew as a modernized means of projecting responsibility onto the usual historical suspects.

While it is indisputable that Britons as a whole were more commendable in their treatment of Jews than most continental nations, turning that argument into a paradigm of the Jewish experience in Britain is a generalisation which simplifies the complexities of political relations, relativizes the traumas of former generations, and conceals the destructive powers behind discrimination. Even though demonstrations of anti-Semitic animosity were sporadic, diffuse, and unlikely to merge into a coherent political idea, they did not loom as occasional disruptions of a harmonious continuity but were present as a permanent insidious factor in Anglo-Jewish relations.

Keywords: the “Jewish Question”, immigration, restrictionism, anti-Semitism, Arnold White, East London

Aleksandar D. Radovanović